

«Περί αυτεξουσίου» : Για τον Βενιαμίν Λέσβιο και τη συμβολή του στην εθνική παλιγγενεσία

Περίληψη

Ο 18^{ος} αιώνας, αιώνας της τελικής προετοιμασίας του Γένους για την εθνικοαπελευθερωτική Επανάσταση του 1821 είναι η περίοδος που η Ευρώπη κυριαρχείται από τις ιδέες του Διαφωτισμού, οι οποίες διαχέονται στα ευρύτερα λαϊκά στρώματα. Βρισκόμαστε σε μια περίοδο σύγκλισης δύο νημάτων, από τη μια έχουμε το οριζόντιο νήμα της αρχαίας ελληνικής διανόησης, το οποίο τροφοδοτούσε για αιώνες τον ελληνισμό και από την άλλη το κάθετο νήμα της σύγχρονης ευρωπαϊκής σκέψης. Τα δύο νήματα θα δεθούν προσφέροντας στον ελληνικό χώρο μια νέα ποιότητα, η οποία θα τοποθετήσει ανεξίτηλα τη σφραγίδα της στην μετέπειτα εξέλιξη της Νεοελληνικής Φιλοσοφίας. Στο ιστορικό αυτό πλαίσιο, το οποίο προμηνύει τον ερχομό της εθνικής παλιγγενεσίας εντάσσονται και οι φιλοσοφικές αντιλήψεις του άοκνου εργάτη του Νεοελληνικού Διαφωτισμού και αγωνιστή Βενιαμίν Λέσβιου.

Σκοπός

Με πλοηγό τα έργα του *Στοιχεία της Μεταφυσικής* και *Στοιχεία Ηθικής* επικεντρώνουμε το ενδιαφέρον στις έννοιες της ελευθερίας και του αυτεξουσίου ως απελευθερωτικών δυνάμεων. Στον ελλαδικό χώρο οι ιδέες αυτές αποτέλεσαν την πηγή έμπνευσης για τη γενική άνοδο της πνευματικής στάθμης του ελληνικού λαού στα χρόνια της Τουρκοκρατίας και έγιναν συντελεστές της πολιτικής του ελευθερίας.

Το ιστορικό πλαίσιο που προκάλεσε τις αλλαγές στη νεοελληνική συνείδηση κατά τον 18^ο αιώνα

Ο 18^{ος} αιώνας, αιώνας της τελικής προετοιμασίας του Γένους για την εθνικοαπελευθερωτική Επανάσταση του 1821 είναι ο μεγάλος αιώνας της Ευρώπης. Είναι ο αιώνας που η Ευρώπη κυριαρχείται από τις ιδέες του Διαφωτισμού, οι οποίες απλώνονται όλο και περισσότερο στα ευρύτερα λαϊκά στρώματα για να ξεχυθούν ύστερα σε όλο τον κόσμο. Ο «φωτισμός» του Γένους συνιστά τη βασική μέριμνα του νεοαναπτυσσόμενου κοινωνικού σχηματισμού. Αυτός δεν θα ήταν δυνατό να πραγματοποιηθεί παρά μόνο με ριζικές αλλαγές στο εκπαιδευτικό πρόγραμμα. Το επιστημονικό λουπόν πνεύμα της Δύσης πραγματοποιεί ορμητικά την εμφάνισή του και εκτοπίζει ολόενα και περισσότερο το γραμματικό σχολαστικισμό.

Φορείς του κοινωνικοπνευματικού κινήματος του Νεοελληνικού Διαφωτισμού υπήρξαν οι φιλελεύθεροι κληρικοί, οι άνθρωποι των γραμμάτων και οι διδάσκαλοι με την ευρύτερη σημασία του όρου, οι οποίοι είχαν σπουδάσει στην Ευρώπη και είχαν ενστερνισθεί τις αξίες και τις αρχές του Ευρωπαϊκού Διαφωτισμού, όπως ήταν η εμπιστοσύνη στη λογική ικανότητα του ανθρώπου, ο κριτικός έλεγχος και η άρνηση κάθε αυθεντίας, καθώς και η αμείλικτη κριτική για όλους τους θεσμούς. Μέσα σε αυτό το κλίμα της ανανέωσης της πνευματικής ζωής που προμηνύει τον ερχομό της εθνικής παλιγγενεσίας εντάσσεται η επιστημονική σκέψη του άοκνου εργάτη του Νεοελληνικού Διαφωτισμού Βενιαμίν Λέσβιου.

Το έργο και οι φιλοσοφικές αντιλήψεις του Βενιαμίν Λέσβιου

Ο Βενιαμίν δίνει στη φιλοσοφία του την έννοια που κυριαρχεί στους σύγχρονους Ευρωπαίους και Έλληνες στοχαστές και είναι ουσιαστικά αναβίωση με άλλη μορφή της αρχαίας έννοιας της φιλοσοφίας. Δεν τη θεωρεί ως μια ξεχωριστή επιστήμη που έχει δικό της αντικείμενο και δική της μέθοδο, αλλά την ταυτίζει με το σύνολο της σοφίας, με το άθροισμα όλων των επιστημών. Ο σκοπός της φιλοσοφίας είναι η βελτίωση της ζωής του ανθρώπου και η ηθικοπνευματική του πρόοδος.

Ο άοκνος εργάτης του πνεύματος Βενιαμίν παρουσιάζει τις φιλοσοφικές του αντιλήψεις στα έργα που τιτλοφορούνται ως *Στοιχεία της Μεταφυσικής* και *Στοιχεία της Ηθικής*. Και τα δύο φιλοσοφικά έργα ανήκουν στην ιδεολογική γραμμή που έδωσε η γαλλική διανόηση στην καμπή του 18ου αιώνα και διαπνέονται από το ίδιο πνεύμα φιλελευθερισμού και ορθολογισμού που χαρακτηρίζουν τα κοινωνικοπολιτικά έργα του Νεοελληνικού Διαφωτισμού. Επίσης το έργο του αγκαλιάζει όλο το χώρο του επιστητού, σύμφωνα με το εννοιολογικό περιεχόμενο του όρου φιλοσοφία στην εποχή του Διαφωτισμού, διότι γίνεται αναφορά σε θέματα μεταφυσικής, γνωσιολογίας, φυσικής, θεολογίας, ηθικής και πολιτικής.

«Περί αυτεξουσίου» και ελευθερίας

Η συστατική ικανότητα του ανθρώπου να είναι ο ίδιος αρχή της κίνησης καλείται αυτεξούσιο. Η ιδιόμορφη κίνηση του λογικού και βουλητικού όντος είναι για τον Βενιαμίν η ηθική πράξη που χαρακτηρίζει αποκλειστικά τον ελεύθερο άνθρωπο. Η αρχή της κίνησης είναι εντός του ανθρώπου. Επομένως το αυτεξούσιο είναι η συστατική ικανότητα του ανθρώπου να είναι ο ίδιος η αρχή των πράξεών του.

Ο Βενιαμίν δεν αγνοεί ότι όλη η ψυχική δραστηριότητα του ανθρώπου υπόκειται σε επιδράσεις φυσιολογικών και ψυχικών παραγόντων και ο άνθρωπος ως υλικό - βιολογικό ον κινείται από τα πάθη του, επιδιώκοντας την ηδονή και αποφεύγοντας τον πόνο, τα δύο δηλαδή κίνητρα των ανθρωπίνων πράξεων από τα οποία απεξαρτάται μόνο με τη βοήθεια της βούλησης. Ο άνθρωπος είναι κατ' αυτόν εκ φύσεως ελεύθερος και αυτεξούσιος, ωστόσο δυνάμεις εξωτερικές αφαιρούν συχνά την ελευθερία του, ενώ καμιά δεν είναι δυνατόν να αφαιρέσει το αυτεξούσιο, το οποίο αποδεικνύεται και από την ύπαρξη της συνείδησης.

Ο νεωτεριστής διδάσκαλος του Γένους στο έργο του *Στοιχεία Μεταφυσικής* διακρίνει το αυτεξούσιο από την ελευθερία, όπου θεωρεί την ελευθερία ως μια έννοια περισσότερο πολιτική, παρά ηθική. Παράλληλα υποστηρίζει ότι η ελευθερία αποτελεί την προϋπόθεση της αρετής και της ηθικότητας και βασίζεται στο αυτεξούσιο του ανθρώπου και το εκπληρώνει. Ο ορισμός αυτός της ελευθερίας πρέπει να υπήρξε για τις περιστάσεις και τις ανάγκες του Έθνους το καλύτερο διεγερτικ, εάν σκεφθεί κανείς ότι λίγο καιρό νωρίτερα, ο αντινεωτεριστής Αθανάσιος Πάριος κήρυσσε τον άνθρωπο μη ελεύθερο και αυτεξούσιο. Συνεπώς το αυτεξούσιο εκφράζει τη μεταφυσική ελευθερία της σκέψης, την εσωτερική ελευθερία του ανθρώπου, ενώ η ελευθερία εκφράζει την πραγμάτωση του αυτεξουσίου μέσα στην κοινωνική και πολιτική ζωή, την ατομική ελευθερία δράσης.

Οι δύο αλληλένδετες έννοιες του αυτεξουσίου και της ελευθερίας παρουσιάζουν μια σπουδαία διαφορά που δεν αναιρεί ωστόσο το ταυτόσημο από άποψη ουσίας. Το αυτεξούσιο αποτελεί αναφαίρετη ιδιότητα του ανθρώπου, ενώ η ελευθερία στην κυριολεκτική της σημασία δεν έχει αυτό το γνώρισμα. Συνεπώς μπορεί να αφαιρεθεί από τον άνθρωπο εξαιτίας εξωτερικών παραγόντων. Άρα η φυσική ικανότητα και δυνατότητα του ανθρώπου να λαμβάνει μόνος του, αυτόβουλα αποφάσεις είναι απεριόριστη, ενώ η ικανότητα και η δυνατότητα να τις εκτελεί είναι πεπερασμένη, έχει καθορισμένα όρια και κατά συνέπεια δέχεται περιορισμούς.

Ο άνθρωπος είναι από τη φύση του ελεύθερος, αλλά η φυσική αυτή ιδιότητά του έχει ορισμένα όρια, διέπεται από ορισμένους νόμους της φύσης και από το λογικό. Σύμφωνα με τους νόμους αυτούς και το λογικό του, ο άνθρωπος επιδιώκει το καλό και αποφεύγει το κακό και όταν έχει διαλέξει ανάμεσα σε δύο ή περισσότερα καλά ή ανάμεσα σε δύο κακά επιλέγει ακολουθώντας την αρχή: το μεγαλύτερο στην πρώτη περίπτωση και το μικρότερο στη δεύτερη περίπτωση. Η ικανότητα του ανθρώπου να εφαρμόσει σωστά αυτή την αρχή είναι ανάλογη με τις γνώσεις του για τον κόσμο και τον εαυτό του. Συνεπώς όσο πιο μορφωμένος είναι ο άνθρωπος τόσο πιο ελεύθερος καθίσταται και τόσο πιο ελεύθερες, ορθές και ηθικές είναι οι επιλογές και οι πράξεις του.

Τη θεωρία του ο Βενιαμίν για την ελευθερία και το αυτεξούσιο την αντιπαραθέτει στις δύο κυρίαρχες αντιλήψεις της εποχής του για το συγκεκριμένο ζήτημα. Από τη μια η μοιρολατρική αντίληψη και από την άλλη η αντίληψη της απόλυτης ελευθερίας του ανθρώπου. Εκπρόσωποι της πρώτης είναι οι *Ειμαρμένιοι*, οι θιασώτες του μυστικιστικού μοιρολατρισμού ενώ, οι εκπρόσωποι της δεύτερης αντίληψης είναι οι *Αντιειμαρμένιοι*, οι θιασώτες της φιλοσοφίας του Condillac. Και στις δύο παρατάξεις ασκείται αυστηρή κριτική.

Συμπεράσματα

Η θεωρία του προοδευτικού στοχαστή για το αυτεξούσιο και την ελευθερία, εάν και ακολουθεί τη γαλλική και αγγλική φυσιοκρατία, έχει αφομοιωθεί κριτικά σε μια προσωπική σύνθεση και αυτό αποδεικνύεται από το ριζοσπαστικό χαρακτήρα θεμελίωσης των επιχειρημάτων που έχει σε σχέση με εκείνη του Ευρωπαϊκού Διαφωτισμού. Ο Βενιαμίν Λέσβιος τόσο στη θεωρία όσο και στην πράξη υπήρξε ένας από τους σπουδαιότερους συντελεστές της διάδοσης και της επικράτησης των προοδευτικών ιδεών στο νεοελληνικό χώρο και αποτέλεσε έναν σημαντικό σταθμό του νεοελληνικού φιλοσοφικού και επιστημονικού στοχασμού. Εντάσσεται στον χώρο των ανανεωτικών δυνάμεων του Έθνους και στρατεύεται στον Αγώνα του φωτισμού και της προόδου, αποδεικνύοντας ότι η Φιλοσοφία συνδέεται άμεσα με τη ζωή και ότι δεν είναι μονάχα διδασκαλία, αλλά δραστηριότητα.

Βιβλιογραφία

- ΑΡΓΥΡΟΠΟΥΛΟΥ Ρ., *Ο Βενιαμίν Λέσβιος και η ευρωπαϊκή σκέψη του δεκάτου ογδόου αιώνα*, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Αθήνα, 1983.
- ΒΑΛΕΤΑ Γ., Βενιαμικά. *Τα μικρά κείμενα του Βενιαμίν Λεσβίου και οι βιογραφικές πηγές του*, εκδ. Εταιρεία Αιολικών Μελετών, Μυτιλήνη, 1982.
- ΓΛΥΚΟΦΡΥΔΗ-ΛΕΟΝΤΣΙΝΗ Α., *Νεοελληνική Φιλοσοφία – Θέματα Πολιτικής και Ηθικής*, Αθήνα, 2001.
- ΔΡΑΓΩΝΑ – ΜΟΝΑΧΟΥ Μ., «Βενιαμίν ο Λέσβιος: Ελευθερία, η δύναμη της εκπλήρωσης του αυτεξουσίου ως βάσης της θεωρίας του για την ελευθερία του ανθρώπου», *Δευκαλίων*, 21 (1978), σσ. 96-130.
- ΘΕΟΔΩΡΑΚΟΠΟΥΛΟΥ Ι., «Η μεταφυσική του Βενιαμίν Λεσβίου», *Αιολικά Γράμματα*, 4 (1974) σσ. 321-326.
- ΚΟΝΔΥΛΗ Π., *Ο Νεοελληνικός Διαφωτισμός. Οι φιλοσοφικές ιδέες*, Ιστορική Βιβλιοθήκη, Θεμέλιο, Αθήνα, 1988.
- ΠΑΝΤΑΖΟΠΟΥΛΟΥ Ν., *Ο ελληνικός κοινοτισμός και η νεοελληνική κοινοτική παράδοση*, Επιστημονική Επετηρίδα της Σχολής Νομικών και Οικονομικών Επιστημών Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη 1986.
- ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ Θ., *Οι φιλοσοφικές και κοινωνικοπολιτικές αντιλήψεις του Βενιαμίν Λεσβίου*, Κέδρος, Στοκχόλμη, 1982.
- ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ Θ., «Οι πολιτειολογικές αντιλήψεις του Βενιαμίν Λεσβίου», *Πρακτικά Πανελληνίου Συμποσίου «Βενιαμίν Λέσβιος»* (Μυτιλήνη, 28-30 Μαΐου 1982), Αθήνα, 1985, σσ.107-117.
- ΠΡΑΚΤΙΚΑ ΠΑΝΕΛΛΗΝΙΟΥ ΣΥΜΠΟΣΙΟΥ: Βενιαμίν Λέσβιος, Μυτιλήνη 28 - 30 Μαΐου 1982, Αθήνα, 1985.
- HENDERSON G.P., *Η αναβίωση του ελληνικού στοχασμού 1620 - 1830. Η ελληνική φιλοσοφία στα χρόνια της Τουρκοκρατίας* (1970), μετάφρ. από Φ.Κ. Βώρου, εκδ. Ακαδημίας Αθηνών, Αθήνα, β/ έκδοση, 1994.